

R. Broberg,
febr. 1940.

STADSTRADITIONER: LUCIA.

Stadens övriga årshögtider behandlas i Landsmålsarkivets frågelistor: M 153 Julen, M 154 Nyåret, trettondagen, tjugondagen och kyndelsmässan, M 155 Vårfrudagen, fastlagen och påsken, M 156 Valborgsmässan och Kristihimmelfärdsdagen, M 157 Pingst, trefaldighet och midsommar.

Vid besvarandet av föreliggande frågelista bör upptecknaren i varje särskilt fall ange, om den nedtecknade uppgiften gäller staden och stadsborna i gemen eller endast en del av staden eller dess invånare (hantverkarna, köpmännen, "societeten", de fattiga o.s.v.). Vidare bör han göra klart, vilken tid som den upptecknade traditionen avser (t.ex. ett visst årtionde eller årtal eller "av gammalt"). Endast muntliga utsagor och berättelser böra medtagas, icke vad som härrör från tidningar och böcker, som i varje fall genom biblioteken äro tillgängliga för forskningen. Detta utesluter ej att upptecknaren kan göra anteckningar om var han i tidningar o.s.v. funnit värdefullt material. Sådana källor böra dock icke medtagas i avskrift eller i omarbetad form i uppteckningarna.

1. Behovet att innan jul utbyta varor mellan stad och landsbygd har givit upphov till marknader, månadsmöten eller stora torgdagar i städerna, dels vid tiden för Tomasmässan (se härom frågelistan M 153 Julen!), dels vid Luciadagen eller någon dag i dess närhet. Vad kallades denna marknad (lussimarken, lussemarknad, Luciamarknad, lussimöte)? Ex.: Söndagen före lusse var som en torgdag här i staden (Filipstad). - Om lussedagen var det lussimarknad i Kristinehamn. - Månadsmöten på torget andra onsdagen i var månad. Decembermötet kallades för lussimötet. Det var som en marknad, mer folk än på en lördag. (Askersund).

Var hölls marknaden, på något visst torg eller på någon annan plats i staden? Vad försålles på denna marknad? Var den besökt av folk från landet, som bjöd ut fläsk- och köttvaror? Var denna marknad betraktad som stadsbornas tillfälle till inköp av de matvaror, varav julmaten tillreddes? Beskriv hur böndernas handel tillgick? Hur ställde sig stadens slaktare till den? Åtgärder från deras sida? Ex.: Det var då fullpackat på torget med folk, hästar, vagnar, griskroppar, ko- och kalvkroppar. Stadsfolket köpte in allt fläsk och kött, som de skulle ha till julen, den dagen. Det kom bönder med griskroppar från alla socknar häromkring. - Och så blev det fullt på torget med svinkroppar och kött - fårkött och nötkött. Alla bergare skulle köpa fläsk och kött till jul. Bönderna sålde från sina skrindvagnar. Och det var en förfärlig hackning och styckning. (Kristinehamn).

Försålde stadens affärsmän något på marknaden? Gjorde bönderna på marknaden inköp av varor för den stundande julen? Ex.: Bönderna köpte lutfisk, salt och varjehanda med sig hem. Så skaffade de med

sig brännvin - julbrännvin. (Kristinehamn).

Var det företrädesvis försäljning av matvaror för julen, som gav marknaden dess karaktär? Har det förekommit, att denna marknad eller torgdag haft en helt annan uppgift? Vad försålles i så fall på den (karameller, pappersblommor och andra prydnadsföremål för julen)? Ex.: På marknaden såldes konstgjorda blommor och karameller i stora mängder. Så var det andra småsaker till julen. Bönderna ville så gärna ha på sig dessa konstgjorda blommor. (Filipstad).

Förekom det, att affärsmän från staden eller annan ort i stadens tidningar annonserade om vilka varor de ämnade salubjuda på marknaden?

Hålles dylik marknad ännu staden eller har den upphört? I så fall när?

2. Var det vanligt, att stadsborna själva födde upp djur till julslakt? Hur förforo de, som själva icke hade djur att slakta? Köpte de slaktdjur eller slakt, som de sedan tillredde, av bönderna på marknaden (jfr ovan!) eller eljest av andra stadsbor? Ex.: Svinhus fanns det många inom staden, för det var så sedan gammalt, att stadsborna ville föda upp sitt julslakt själva. De som inte hade djur själva att slakta, köpte en halv gris och ett halvt nötslakt. (Kristinehamn).

Utfördes slakten i stadshushållen före Lucia? Varför (för att man skulle kunna få fläskmat på Luciamorgonen; för att få talg till ljusstöpningen)? När skulle slakten i så fall ske (mellan Oskarsdagen och Lucia)? Var det vanligt, att man slaktade på själva Luciadagens morgon? Ex.: Till lusse slaktades julgrisen. Men den skulle en också smaka på till lusse. (Kristinehamn).

Berätta om hur stadshushållens slakt tillgick! Funnos slaktare i staden, slaktade man själv, eller anlidade man slaktare från landet? Var skedde slakten och vid vilken tid på dygnet? Förekom någon traktering av mat och dryck före slaktens början (slaktesup)? Hur tillredde man kött- och fläskmaten? Förekommo slakthjälpsgillan, då en mängd kvinnor samlades till skärhjälp, d.v.s. korvade o.dyl.? Förekom traktering och vilken? Deltogo männen i arbetet och gillet? Gav man varandra smakbitar av den färdiga köttmaten som ersättning för hjälp vid tillredningen (t.ex. skickekorv)?

3. Medförde Luciahögtiden någon förändring av arbetslivet i stadshemmen? Inträdde man då i en ny arbetsperiod, helt präglad av förberedelserna för den stundande julen? Redogör för vilka arbeten som ansågos bära avslutas till Lucia, och vilka arbeten som då utfördes eller skulle taga sin början! Ex.: Från lusse till jul så hade de fullt upp med julstök i familjerna. Då skulle ljusen stöpas, korven gjordes, så var det stort julbak och så särskild stor julstädning. Lusse är själva början till julen. (Filipstad).

Ägde i hemmen ljusstöpningen rum vid Luciatiden? När eljest (i oktober; i december mellan Lucia och jul)? Beskriv hur ljusstöpningen tillgick! Stöpte varje familj de ljus, den behövde, eller kunde man erhålla sådana av någon, som stöpte ljus på beställning? Ex.: Någon ljusfabrikation fanns inte i Kristinehamn, utan det fick

var och en familj ställa med ljusstöpnigen själv. En del gummor fick förtjänst med det också. Fick en bara namn om sig att kunna stöpa fina och bra ljus, så ville de ha en att stöpa.

Avslutade vissa hantverkare, t.ex. skomakare, skräddare o.a., som arbetade i hemmen på beställning, sitt arbete vid Lucia?

Ville jordbrukande stadsbor (gårdsägare - Kristinehamn) ha tröskningen avslutad till Lucia? Var det gammal sed, att man tröskade en stund på Luciamorgonen? Skulle något annat arbete utföras den morgonen, t.ex. hugga julveden? Ex.: De skulle upp i otta och tröska. Fabrikörers och handlandes gesäller och elever skulle upp vid 2-3-tiden på morgonen och tröska. Om det också inte blev mer än några slag, så skulle det göras. Sedan fick dagsverkare ta vid tröskningen för dagen. (Kristinehamn).

4. Anskaffade man matvaror av särskild art (t.ex. kött och fläsk) till Lucia? Ansåg man, att en viss sorts mat och dryck hörde till Lucia? Känner man till uttrycken lussemat, lussebrännvin, lussesup, och vad innefattade man i dem?

Använde man särskilt bröd vid Lucia? Beskriv de olika bröd-sorterna och angiv deras benämningar (lussekatter, lusseringar, lussegubbar o.s.v.)! Bakades detta bröd i hemmen? Kunde man från bagerierna erlåta samma brödsorter? När började de av bagerierna tillverkas och saluföras? Ingick sådant bröd i någon skyltning vid Luciatiden? Ex.: Bagarna utställa människo- och djurfigurer av peparkaksdeg m.m. vid Lucia. (Skara).

5. Giv en utförlig redogörelse för Luciamorgonens festligheter! Hade man någon annan benämning på denna morgon (lusseotta)? Talade man om, att man skulle äta mycket den morgonen? Varför? Har man sagt, att man skulle äta sju, tre eller annat antal frukostar på lussemorgonen? Känner man till uttrycken lussefrukost och lussebit (lussebete)? Varav bestod lussefrukosten? Varav bestod lussebiten? Ex.: Till lussefrukost fick en fläsk, korv, pannkaka och revbensspjäll. Revbensspjället kunde man spara på till senare på dagen, men korven, fläsket och pannkakan skulle en med pock ha. Glögen hörde också till. (Filipstad) - Lussebeten: fläsk, korv, bröd och så sup, hembryggd juldricka eller julöl. (Kristinehamn).

Vid vilken tid på morgonen skulle man äta lussefrukosten? När äts lussebiten? Giv med ledning av följande frågor en redogörelse för Luciamorgonens matordning och arbete! Skulle man upp och arbeta, t.ex. tröska, hugga ved, innan man fick sig något till livs? Åt man något först, innan man gick ut till arbetet? Arbetade man emellan de olika frukostarna, om man åt flera sådana på Luciamorgonen? Var det sed, att man skulle sova till morgonen, efter det man varit uppe och ätit frukost eller fått mat på sängen? Varför gjorde man så? Ex.: Gesäller och elever skulle upp vid 2-3-tiden på morgonen och till logen och tröska. När de hade utfört detta, så fick de gå in och få lussebeten. När de fått det, så fick de börja arbetet på verkstaden. - De skulle upp i otta på

morgonen och tröska. Innan de gick ut på logen, så skulle de ha ett par supar och något kött eller annat tilltugg till det. Så tröskade de en god köra och gick in och fick den andra frukosten. (Kristinehamn). - Det var inte mer än en frukost, för när en var färdig med den, så gick en och lade sig igen och vilade till morgonen. (Filipstad).

6. När skulle man stiga upp på Luciamorgonen? Kappades man om att komma upp först? Vad kallades den, som sist kom upp? Ex.: Den som låg och drog sig om lussemorgonen kallades lusa. (Filipstad).

7. Har det varit sed, att man risat varandra på Lucianatten eller Luciamorgonen? Beskriv denna sed utförligt! Ex.: Husbonden skulle upp på lussemorgonen och ge hustru och barn stryk. (Kristinehamn).

8. Har man haft upptåg för sig på kvällen eller natten före Lucia-dagen? Har man klätt ut sig och dragit omkring på gatorna? Ex.: Folk kläder ut sig, drar omkring på gatorna, går in var som helst, spår o.s.v. Folk stänger därför gärna portarna kl. 9 på kvällen före Lucia-dagen. (Skövde).

Har en brud eller ett brudpar uppträtt kvällen före Luciadagen eller har detta varit fallet endast på Luciamorgonen? Hur tillbragte man Lucianatten? Hade man vaka den natten? Ex.: I Borås tillbragtes Lucianatten med vaknatt vid fläsk och julöl och kaffe med klenäter på morgonen.

Skulle några vissa arbeten utföras under denna vaknatt? Lade man särskilt an på ljus eller annan illumination den natten?

9. Var det vanligt, att utklädda personer uppträdde på Luciamorgonen? Vid vilken tid uppträdde de? Voro de flera i följe? Vad kallades de (lussegossar, lussegubbar)? Funnos gossar med i följet eller var det endast flickor? Hur voro de klädda? Buro de ljus i händerna eller på huvudet? Hade de kransar på huvudet och varav bestodo dessa (halm, lingonris, papper)? Var endast en flicka i följet utklädd på detta sätt (Luciabrud, lussebrur, Lucia)? Bjödo de på något (kaffe), eller skulle de ha traktering? Sjöngo de sånger och vilka? Sök om möjligt uppteckna dessa! Hade Luciabruden brudgum och tärnor med sig? Beskriv deras klädsel! Hur voro i övrigt de manliga deltagarna i dylika upptåg klädda (masker, utklädda för att väcka munterhet)? Fanns någon med i följet som tiggde pengar? Vad kallades han? Ex.: Ungdomen i Alingsås samlas i grupper på olika antal, somliga utklädda till bagare och Lucia med tärnor, bärande ljus och kaffe omkring till bekanta, andra utklädda till oigenkännlighet, bärande en stor kaffepanna på en käpp, resten av sällskapet kånkande på bröd m.m. - Lussebrura var klädd i vit klänning och särk. Det vet jag, för de kom in till oss på det viset. Så hade hon en grön krans på huvudet. Det var ljus i den. - Kvinnfolk klädde sig i vitt och buro brinnande ljus i händerna. De sjöng, när de kom och bjöd på kaffe. Det var lussebrura. (Filipstad). - Om lussemorgonen gick sällskap omkring och sjöng Staffansvisan utanför dörrarna i Kristinehamn; de var utklädda till pajaser. De skulle ha i säcken, eller ock fick de en smörgås eller en slant. Vanligen blev de bjudna på en sup.

Förekom det, att någon av familjen, tjänstfolket eller från någon bekant familj på Luciamorgonen bjöd på kaffe på sängen (lussekaffe)? Var denne utklädd och hur? Ex.: Vid fyratiden komma vitklädda flickor med ljuskransar om huvudet till de sovande och bjuda dem kaffe på sängen. (Åmål). - I en del familjer var husmor eller någon annan uppe och kokade kaffe och bjöd på sängen. - Gran-nar kunde bjuda varandra på lussekaffe. Då var en jänta utklädd till lussebrur. Hon hade kaffe på en bricka och två brinnande ljus på brickan. (Filipstad).

Är luciafirande med Luciabrud, som bjuder på kaffe, gammal sed i staden? Minnes man, när man första gången såg Luciabrud? Vilken samhällsklass i staden tog först upp seden? Anser man, att det var de förnäma, societeten, som började fira Lucia med utklädd Lucia-brud? Ex.: I slutet av 1800-talet började de med denna sed hos herrskapen, så att en flicka klädde sig i vitt och hade krans på huvudet och ljus i den. - Lussebrud såg jag aldrig här i staden i min ungdom. Det kan nog hända, att de bättre hade så. Men inte förekom det på min mammas gata. (Kristinehamn).

Är det bekant, om denna sed med Luciabrud eller utklädda följen på Luciamorgonen förr förekommit blott i staden men icke i dess omgivning? Har man sig bekant, att folk från landet farit in till staden för att se på Luciafirandet? Ex.: Särskilt kommer mig i minnet Luciadagen, då Marie-Louise reste in från Lindärva till mostrarna för att jämte oss få se lucior och även lucegossar. (Lidköping).

Har det förekommit, att utklädda under benämningen lussegossar uppträtt vid annat tillfälle än Lucia? Jfr M 153 Julen!

10. Känner man till någon urartning av de upptåg, som ingingo i Luciafirandet? Drogo stora följen omkring på gatorna Lucianatten eller Luciamorgonen, utklädda i fula kläder och fula masker, hade vita skjortor över kläderna, voro berusade, sjöngo, bedrovo ofog o.s.v.? Ordningens inställning? Ställde den sig förr välvillig till dessa upptåg? Ex.: Och hur de väsnas och sjunger, så får de den natten leva skojfriskt utan inskridan av polis eller ordningensmakten. (Alingsås).

Införde polismyndigheterna förbud mot Luciaupptåg på gatorna? Har kyrkan eller andra religiösa sammanslutningar motarbetat dylika upptåg? Har kyrkan eller skolan genom att taga upp Luciafirandet velat ge detta en värdigare form? När och hur har detta skett?

11. Hur tillbragtes Luciadagen? Beträktade man den dagen som helgdag och lade åt sidan allt arbete? Gick man omkring på besök hos sina bekanta på Luciadagen? Ex.: Luciadagen tillbringar man hos vänner och gänningar, hos vilka man på varje ställe måste förtära något, såväl av vått som torrt. (Åmål).

12. Har skolornas hösttermin förr slutat vid Lucia? Finnas några berättelser om att djäknarna då drogo ut på socknegång?

Har Luciafirande förekommit i stadens skolor? När och i vilken form upptogs bruket i skolorna? Har man haft särskilda fester i skolan den dagen? Har det förekommit, att skolbarnen på Lucia-

morgonen klätt ut sig och bjudit lärare och lärarinnor på kaffe? Ex.: Skolflickorna ilade ur hus i hus att bjuda sina lärarinnor det sedvanliga lussekaffet. Ljusen i lussebrudens lingonriskrans tändes och så tågade en munter skara in med kaffebrickan. (Borås).

13. Redogör för övriga festligheter i staden vid Lucia! Känner man till uttrycket Luciabal eller lussebal? Vad menades därmed? Var hölls en sådan bal (på rådhus, hotell, i teater, i någon danslokal, i hemmen)? Vilka arrangerade dylika baler och vilka deltog i dem? Var det blott stadens societet, mindre kotterier och grupper, eller kunde vem som helst av borgarna besöka dem? Deltog folk från landet i balerna? Ex.: Det brukade vara stor lussebal på hotellet i Filipstad med kaffe, dopp och sprit. Det var damer och herrar både från staden och landet.

14. Har man i staden haft talesätt om Lucianattens längd? Trodde man, att övernaturliga väsen voro i farten under den natten? Fanns det arbeten, som icke fingo utföras lussenatten eller Luciadagen? Varför undvekos vissa arbeten eller företag? Har man skrämt barn för Lucia? På vilket sätt och varför?

15. Finnas i den folkliga traditionen kvarlevande föreställningar om helgonet Lucia och hennes gärning? Har man berättat, att Lucia hjälpt vid sjukdom, hungersnöd eller fara av något slag? Ex.: Magnus Gabriel De la Gardie hade skänkt en tavla till kyrkan, därför att S:ta Lucia räddat honom ur svår sjönöd på Vänern genom att i snömörkret och stormen visa honom den gamla kyrkan. (Åmål).

Har någon viss yrkesgrupp, t.ex. sjömännen, på Luciadagen företagit insamling av penningar? På vilket sätt skedde dylik insamling, och vartill skulle penningarna användas?

Finnes det, eller har det i staden funnits något föremål, minnesmärke eller byggnadsdetalj, t.ex. minnestavlor, offerbössor o.s.v., som man på ett eller annat sätt har ansett stå i samband med Lucia? Redogör härför och återgiv de folkliga sägner och berättelser, som avse att förklara ett sådant samband!